

ТЕЗАУРУС

- МАТЕРИНСЬКА МОВА
- РІДНА МОВА
- ЖИВА РОЗМОВНА МОВА
- ЛІТЕРАТУРНА МОВА
- ДІАЛЕКТИ
- ДЕРЖАВНА МОВА
- ОФІЦІЙНА МОВА
- ЛІНГВОЦИД
- МОВНА ПОЛІТИКА
- МОВНІ СВЯТА

НА ВАРТІ МОВИ ТОЙ, ХТО ЛЮБИТЬ УКРАЇНУ

Підготувала Леся Гапон

ЯРОСЛАВ РУДНИЦЬКИЙ

«**Материнська мова** – найперша мова дитини.

Нею вона послуговується в усіх найінтимніших ситуаціях життя. У формі першого приколискового слова вона звучить у вухах людини до гробової дошки. Материнська мова – мова першої молитви, перших радощів і смутку, перших кроків в інтелектуальному житті, одне слово, вона – «засіб розмови серця з серцем».

Термін «**материнська мова**» існує в мовах майже всіх народів світу.

Інша справа – термін «**рідна**». Його вживають в українській та ще в декількох слов'янських мовах. Його зміст пов'язаний із темою роду як біологічного традиційного ланцюга поколінь.

«**Рідна мова** - це мова, що передається з роду в рід, з покоління в покоління, з однієї епохи в другу».

За останнє десятиліття спостерігається стала динаміка зростання кількості тих, хто вважає українську мову рідною: з 57% у 2012 році до 76% у 2022 році.

Російська мова за 10 років втратила з 42% до 20%.

Соціологічна група «Рейтинг», 19.03.2022

Яка мова для Вас рідна?

Українська мова також є рідною мовою українців, які проживають за межами України: у Польщі, Словаччині, Румунії, Канаді, США, Австралії та інших країнах.

Українською мовою розмовляє близько 45 мільйонів людей, і вона входить до другого десятка найпоширеніших мов світу.

ОЛЕКСАНДР ПОТЕБНЯ

- Українська мова є однією з найдавніших індоєвропейських мов.
- Про це свідчить і наявність архаїчної лексики, і деякі фонетичні та морфологічні риси, які зберегла наша мова протягом віків.
- Про давність української мови свідчать і реліктові фольклорні твори, особливо календарно-обрядові пісні.
- Український мовознавець Олександр Потєбня стверджував, що **веснянка “А ми просо сіяли” існувала в Україні вже у I тисячолітті до н.е.**
- А колядки про сотворення світу птахами (тобто ще з дохристиянських часів) навряд чи перекладалися з якоїсь давнішої мови на українську, адже християни не мали в тому потреби.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА Ю. ШЕВЕЛЬОВИМ

Жива українська мова (та, якою говорить народ)

повставала від VI ст. із праслов'янської мови, точніше з таких її східнослов'янських діалектів, як Києво-Поліський та Галицько-Подільський (тобто мови таких східнослов'янських племен, як поляни, древляни та сіверяни).

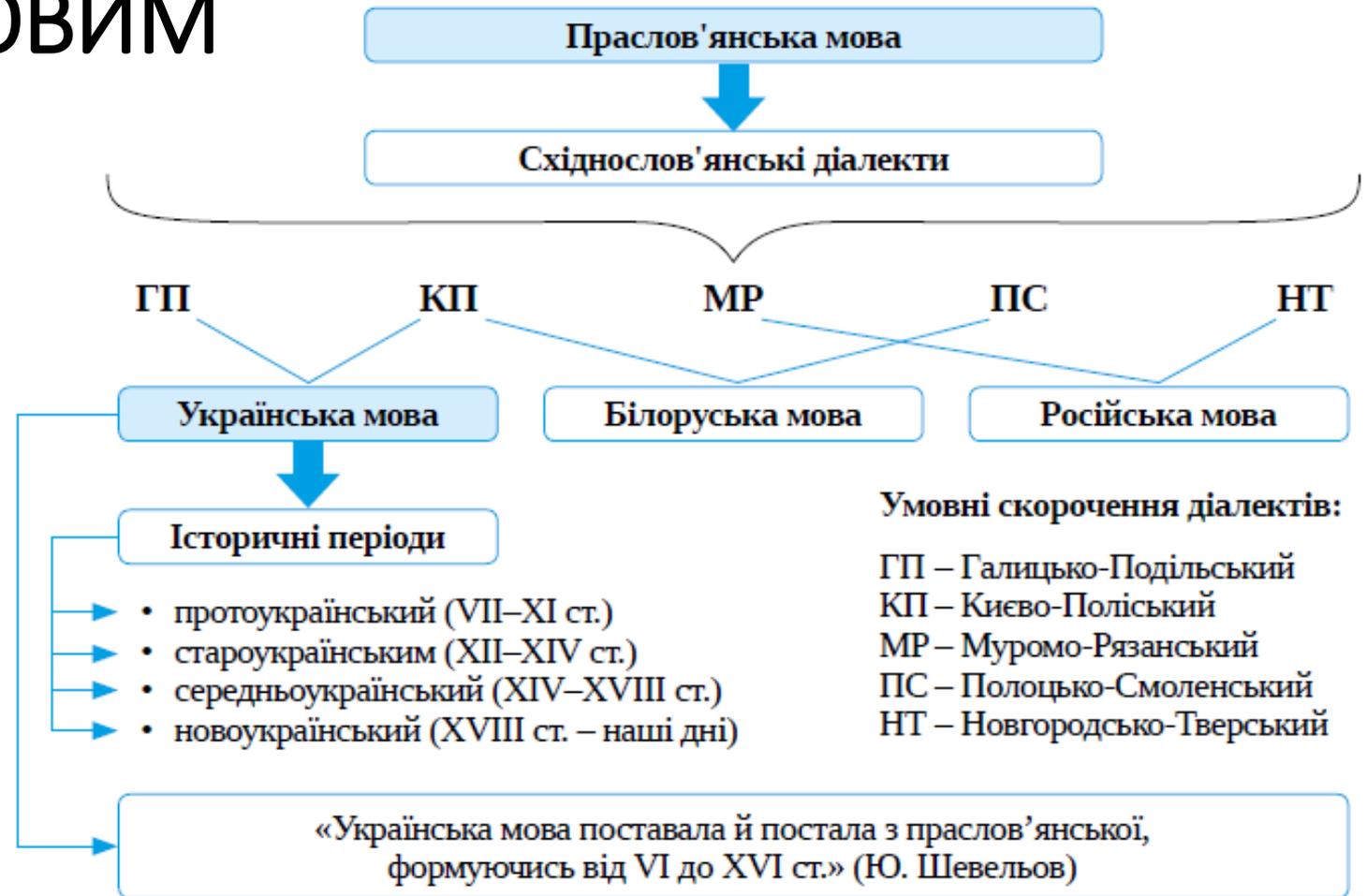

Рис. 1. Становлення східнослов'янських мов (за Ю. Шевельовим).

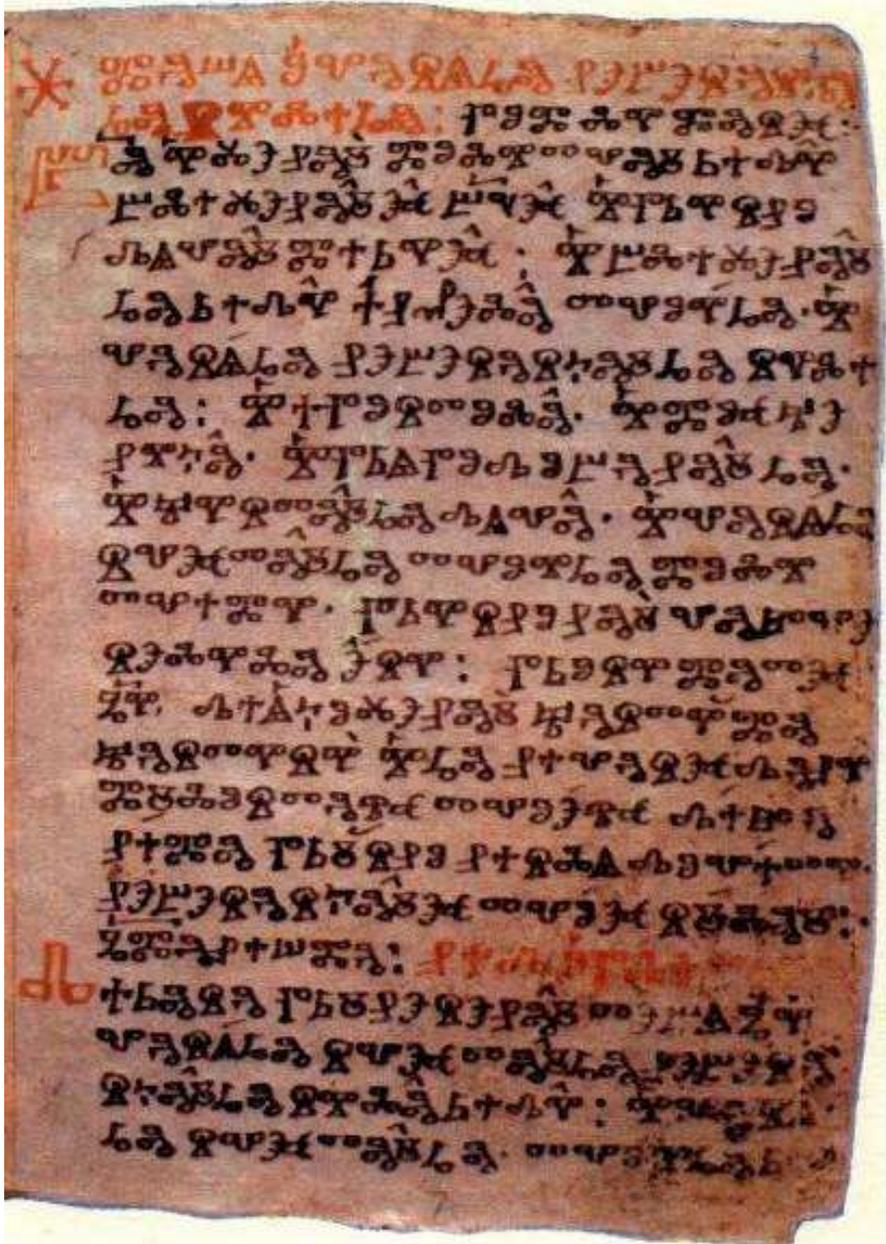
ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА Ю. ШЕВЕЛЬОВИМ

- 1) ПРОТОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД VII – XI СТ.** – час до прийняття писемності, коли мова існувала у вигляді живомовних діалектів, а писемних джерел, написаних носіями мови, ще не було, науковці для його реконструкції використовують прийоми та методи порівняльно-історичного мовознавства).
- 2) ДАВНЬОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД XI – XIV СТ.** – час прийняття писемності, появи значної кількості писемних пам'яток, які започаткували писемно-літературну традицію, пам'яток, які фіксують риси тогочасної української мови.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Літературна мова – це вища форма вияву національної мови, відшліфована форма загальнонародної мови, якій властиві: багатofункціональність, унормованість, уніфікованість, розвинена система стилів.

- Українська літературна мова народилася в нас іще в глибоку давнину, ще перед офіційним прийняттям християнства, цебто перед 988-м роком, бо ще перед тим безумовно було вже в нас письменство, а в IX ст. були й свої перші переклади.
- Але звичайно **роком народження нашої літературної мови вважається рік 988-й**, цебто рік уже офіційного охрещення Києва, яке зробили греки на прохання нашого Київського князя Володимира Великого (980-1015).

Найдавнішою та найбільш оригінальною пам'яткою нашої писемності є київські глаголичні аркуші, датовані кінцем X – початком XI ст.

ГЛАГОЛИЦЯ

Ⳛ	Аз	Ⳛ	І	Ⳛ	Ук	Ⳛ	Єрь
Ⳛ	Букі	Ⳛ	Дерв	Ⳛ	Ферт	Ⳛ	Ять
Ⳛ	Веді	Ⳛ	Како	Ⳛ	Хер	Ⳛ	Ю
Ⳛ	Глаголь	Ⳛ	Люди	Ⳛ	От	Ⳛ	Єн, Я
Ⳛ	Добро	Ⳛ	Мислите	Ⳛ	Шта	Ⳛ	Єнс
Ⳛ	Єсть	Ⳛ	Наш	Ⳛ	Ци	Ⳛ	Єнс
Ⳛ	Живете	Ⳛ	Он	Ⳛ	Черв	Ⳛ	Єнс
Ⳛ	Зело	Ⳛ	Покой	Ⳛ	Ша	Ⳛ	Фіта
Ⳛ	Земля	Ⳛ	Рци	Ⳛ	Єр	Ⳛ	Іжиця
Ⳛ	Іже	Ⳛ	Слово	Ⳛ	Єри		
Ⳛ		Ⳛ	Твердо				

КИРИЛИЦЯ

Першовчителі Кирило та Мефодій створили

ГЛАГОЛИЦЮ для

перекладу грецьких богослужбових книжок

слов'янською мовою, а їхні учні винайшли ту

абетку, якою ми

користуємося й нині, та

назвали її на честь свого вчителя – **КИРИЛИЦЕЮ**.

А а	Б б	В в	Г г	Д д	Є є	Ж ж	С с	З з / З з
azŭ	bukŭ	vědě	glagoli	dobro	estĭ	živěte	dzělo	zemlja
a	b	v	g	d	e	ž	dz	z
[a]	[b]	[v]	[g]	[d]	[ɛ]	[ʒ]	[dz]	[z]
Н н	І і / І і	К к	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р
iže	i	kako	ljidije	mŭslite	naši	onŭ	pokoi	řici
i	i, i	k	l	m	n	o	p	r
[i]	[i]	[k]	[l]	[m]	[n]	[o]	[p]	[r]
С с	Т т	У у / У у	Ф ф	Х х	У у	Ц ц	Ч ч	Ш ш
slovo	tyrdo	ukŭ	fřtŭ	xěřŭ	otŭ	ci	čřvĭ	ša
s	t	u	f	x	ō, w	c	č, ch	š, sh
[s]	[t]	[u]	[f]	[x]	[o:]	[ts]	[tʃ]	[ʃ]
Щ щ	Ъ ъ	Ы ы	Ь ь	Ѣ ѣ	Ю ю	Ѥ ѥ	Ѧ ѧ	Ѩ ѩ
šta	jerŭ	jerŭ	jerĭ	jatĭ	ju	ja	ęsŭ	jęsŭ
št, shta	ŭ, u:	ŭ	ĭ	ě	ju	ja	ę, ě	ję, jě
[ʃt]	[ʌ]	[y]	[ɪ]	[ja]	[iu]	[ia]	[ɛ̃]	[jɛ̃]
Ѧ ѧ	Ѩ ѩ	Ѫ ѫ	Ѭ ѭ	Ѯ ѯ	Ѱ ѱ	Ѳ ѳ	Ѵ ѵ	Ѷ ѷ
qsŭ	jq̄sŭ	ksi	psi	fita	ižica	je:	gerv	otŭ
q, ō	jq, jō	ks	ps	θ, th	ŭ	je	đ, dj	ōt, wt
[ɔ̃]	[iɔ̃]	[ks]	[ps]	[t, θ, f]	[ɪ, y]	[iɛ]	[dʒ, dj]	[otŭ]

Мстиславова грамота. Бл. 1130 р.

Слов'янськомовні мешканці середньовічної Русі розмовляли своїми місцевими діалектами.

У письменстві співіснували дві мови:

- у сфері релігії — церковнослов'янська мова східнослов'янської (в українськомовному ареалі конкретніше: української) редакції. У «найчистішому» вигляді — там, де існували зразкові тексти зі слов'янського Півдня (зокрема з середньовічної Болгарії);
- у світській сфері писемна мова на народному підґрунті, якій були притаманні певні риси «койне» за зразком мови Києва, наприклад у царині права й адміністрації («Руська правда» 11–12 ст., Мстиславова грамота 1130).

Мозер

ПАМ'ЯТКИ СТАРОУКРАЇНСЬКОГО ПЕРІОДУ

«Слово про Закон і
Благодать»
Іларіона Київського
(XI ст.)

Найдавнішою пам'яткою писемності саме Київської Русі є «Ізборник Святослава», укладений 1073 та 1076 рр. для київського князя Святослава Ярославича

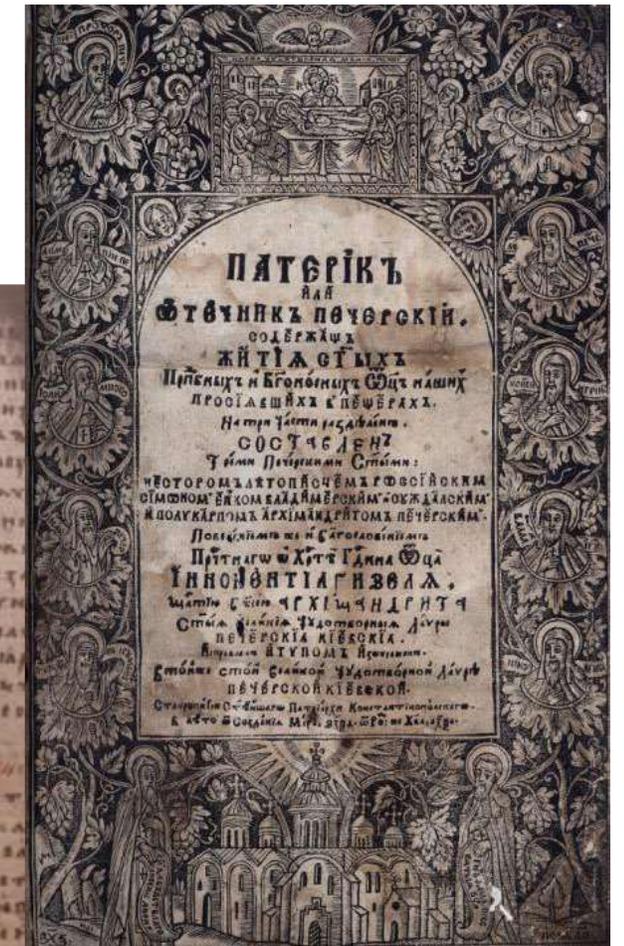
ПАМ'ЯТКИ СТАРОУКРАЇНСЬКОГО ПЕРІОДУ

«Остромирове Євангеліє» (XI ст.),

«Руська правда»
(XI–XII ст.)

Києво-Печерський патерик (XIII ст.).

СТАРОУКРАЇНСЬКИЙ (СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКИЙ) ПЕРІОД

- **ранній – XV–XVI ст.** (час, коли типологічно українська мова виконувала функцію офіційної у Литовсько-Польському князівстві, коли зароджувалася так звана «актова мова»);
- **середній – середина XVI – перші роки XVIII ст.** (час створення Пересопницького Євангелія, переклад якого демонструє взаємодію народно-розмовних і книжних елементів української літературно-писемної мови XVI ст.; час розвитку науково-практичних жанрів у філології, філософії, гомілетичі, медицині; час розквіту «актової мови»);
- **пізній – XVIII ст.** (час, коли в писемних джерелах почала фіксуватися мішанина української та російської мов у різних пропорціях через перші утиски української мови з боку Російської імперії).

ПАМ'ЯТКИ СТАРОУКРАЇНСЬКОГО (СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКИЙ) ПЕРІОДУ

Першим букварем, виданим в Україні, був «Буквар» («Азбука»), надрукований у Львові **1574 року** першодрукарем Іваном Федоровим.

Це був також і перший друкований підручник мови у східних слов'ян.

Книжка складалася з абетки, зразків відмінювання слів і короткої читанки.

О нас дійшов лише один примірник, який знайдено в Римі 1927 року. Зберігається пам'ятка в бібліотеці Гарвардського університету (США).

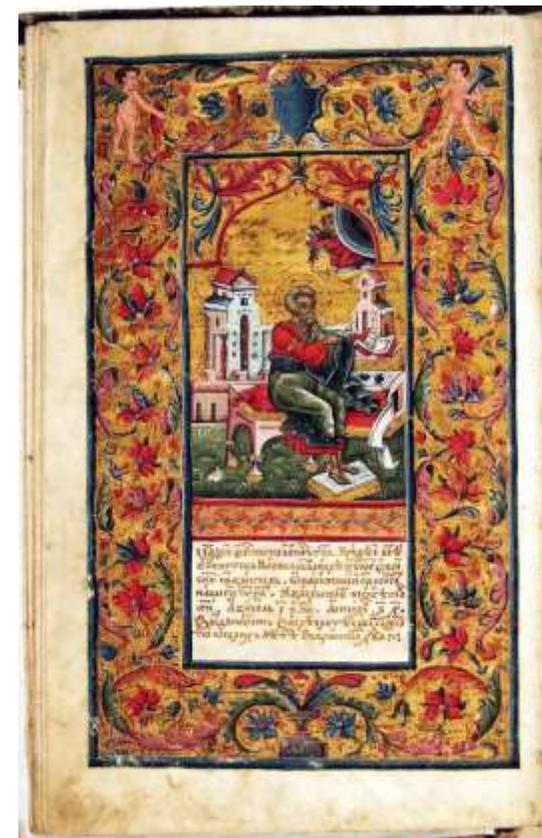
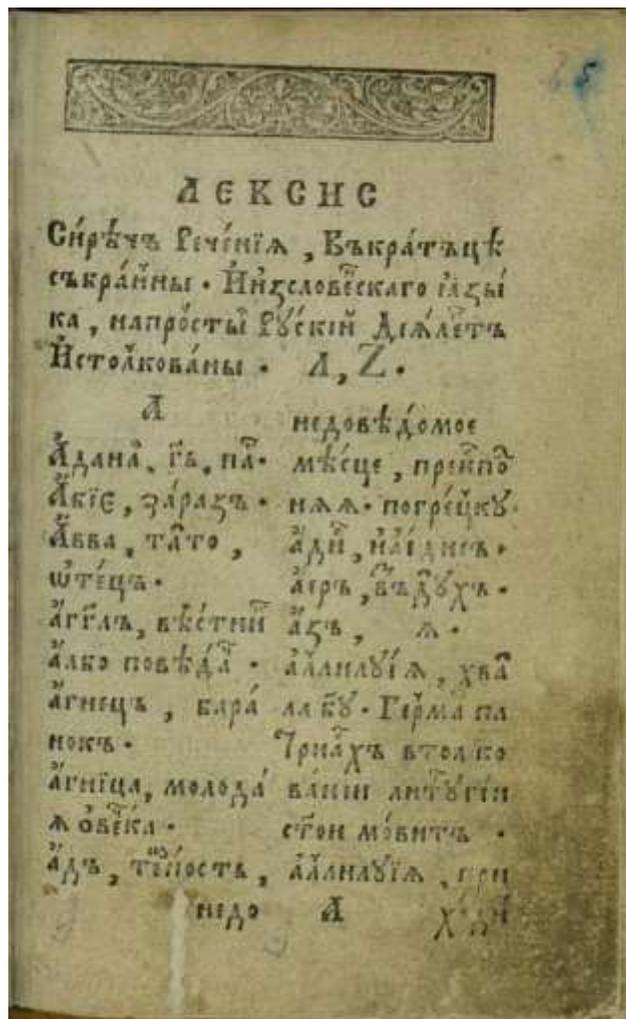

«Лексись с толкованісмь словенскихъ словъ просто»
невідомого автора XVI ст.

Тут пояснено 776 слів,
121 слово — без пояснення.

«Лексись сиреч речення, въкратце собраны и изъ словенскаго языка на просты рускій діалект истолкованы» Лаврентія Зизанія, який вийшов друком 1596 р.

Тут пояснено всього 1061 слово.

Пересопницьке євангеліє, 1556—1561 рр.

Переклали книгу Михайло Василевич та архімандрит Пересопницького монастиря Григорій.

СФЕРИ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ XIV – перші роки XVIII ст.

Розвиток офіційно-ділового стилю

Укр. мова у **XV - XVII ст.**

- використовувалась як державна у Великому князівстві Литовському
- була актовою мовою Молдавського князівства
- нею розмовляли дипломати при дворі польських королів;
- бахчисарайські хани листувалися українською мовою з турецькими султанами (Ісаєвич, 2001).

Розвиток наукового стилю:

- науково-природничі трактати, історичні хроніки.

Розвиток публіцист. стилю:

- твори оратор.-проповід. жанру

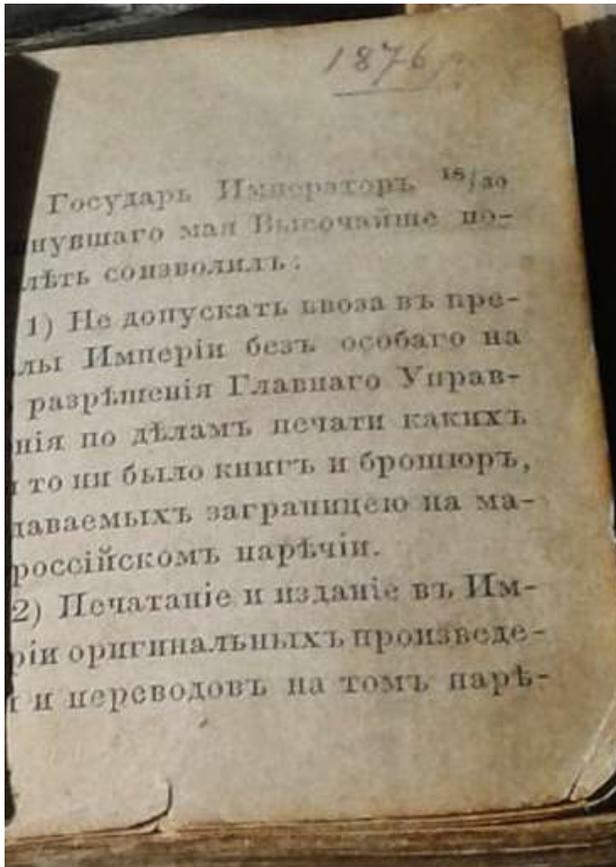
Розвиток художнього стилю:

- з Київської Русі - житійно-повістева, легендарна л-ра, літописи, з 2-ї пол. 16 ст. розвивається укр. віршування, з 17 ст. виникає багата драм, л-ра.

<http://litopys.org.ua/ukrmova/um105.htm>

НОВОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД (з 1798р. до сьогодні)

Це період розвитку української літературної мови виключно на народно-розмовній основі, розвою різних жанрів функціональних стилів.

Валуєвський циркуляр 1863 року забороняв видання значної частини книг (освітніх, навчальних, релігійних), написаних «малоросійською», тобто українською мовою.

Емський указ 1876 року передбачав загальне витіснення української мови з культурної сфери.

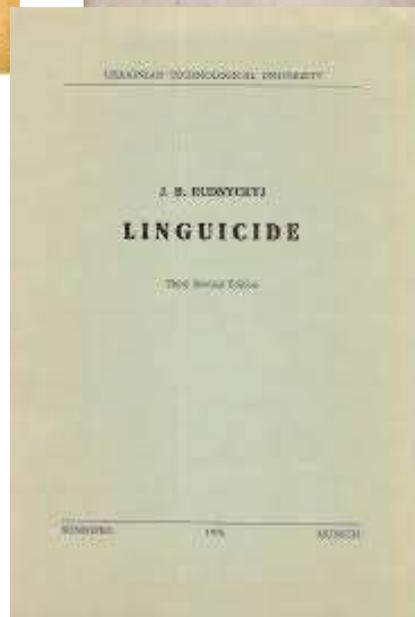
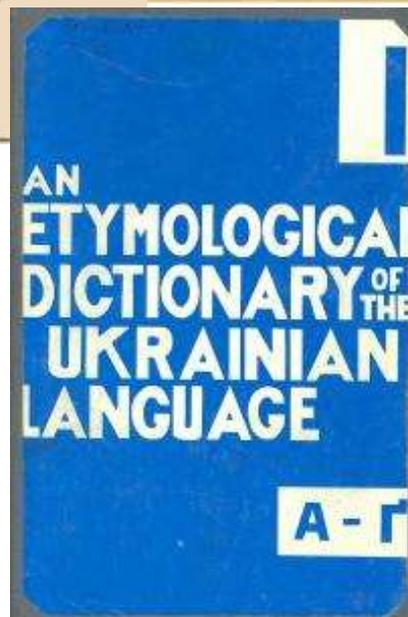
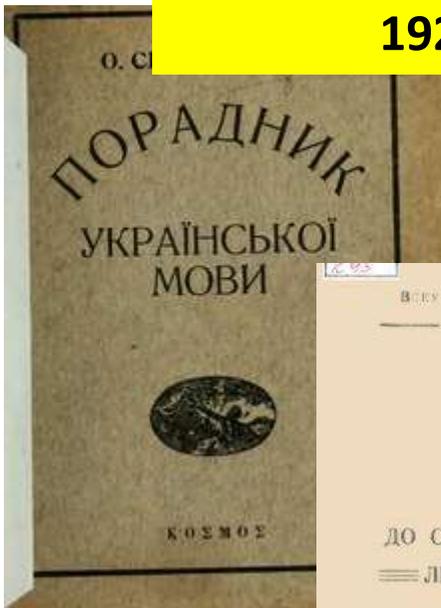
1798 – «Енеїда» Котляревського
1840 – «Кобзар» Шевченка

1907-1909 – Словник української мови
1928 – Український правопис

ОЗНАКИ ЛІНГВОЦИДУ

1. Убивство носіїв мови (геноцид).
2. Репресивні заходи, що заважають природному розвитку мови.
3. Насильницьке трансформування двомовного суспільства в одномовне.
4. Нав'язування чужої мови шляхом обов'язкового вивчення її в школі, через засоби масової інформації.
5. Відмова у підтримці культурного розвитку національних меншин.

*Ярослав Рудницький
«Емський указ 1876 року і проблема
лінгвіциду»*

Сьогодні українська мова має:

- стандартизовану оброблену та унормовану літературну форму,
  - розмовну форму,
- соціальні й професійні діалекти.

Російська ж літературна мова сформувалась на основі російської редакції церковнослов'янської мови.

Українська літературна мова постала та розвивалась на основі живомовних діалектів, тобто основа її є діалектною.

Важко заперечувати існування мови, якщо навіть літературна форма цієї мови має живомовну основу.

Різниці лексичного складу в 10-15% достатньо для визнання мови окремою.

Сучасна українська мова характеризується чітким територіальним поділом, відповідно, не може бути діалектом іншої якоїсь мови.

«Мова — це діалект, у якого армія і флот» — поширений афоризм, що містить жартівливе «політичне» визначення різниці між мовою і діалектом. В цій фразі вказується на те, що політичний фактор є одним з найважливіших факторів сприйняття того чи іншого говору як окремої мови чи лише як діалекту.

Українська мова нині має такі територіальні наріччя:

- північний (поліський),
- південно-західний,
- південно-східний діалекти.

Мова	Субдіалект/ Наріччя		Діалект/ Говір	№ на діалектологічній мапі
Українська	Північне		Західнополіський	1
			Середньополіський	2
			Східнополіський	3
	Південно-східне		Наддніпрянський	4
			Слобожанський	5
			Степовий	6
	Південно-західне	Волинсько-подільська група говорів	Волинський	7
			Подільський	8
			Надністрянський	9
		Галицько-буковинська група говорів	Надсянський	10
			Покутсько-буковинський	11
			Гуцульський	12
		Карпатська група говорів	Бойківський	13
			Закарпатський	14
Лемківський (поза Україною)			*	
?		Канадський (поза Україною)	-	

- **ДЕРЖАВНА МОВА** - мова, що обслуговує всі державні інституції.
- **ОФІЦІЙНА МОВА** - мова, яка дає змогу на законодавчому рівні функціонування іншій мові, крім державної, у громадянському суспільстві.
- Державна мова завжди є офіційною мовою.
- Офіційною мовою може бути визнана мова національної меншини.
- **Державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова.**
- **Російська мова в Україні має статус мови національної меншини.**
- Статус офіційної вона мала упродовж 2012-2013 рр. в окремих регіонах України за рішенням місцевих органів самоврядування (згідно з Законом України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI 2012 року, який було скасовано 23 лютого 2014 року).
- Українська мова на росії ніколи не мала і не має ні статусу мови національної меншини, ні статусу офіційної мови.

- Державною мовою в Україні є українська мова.
- Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.
- В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.
- Українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя.

Стаття 10 Конституції України

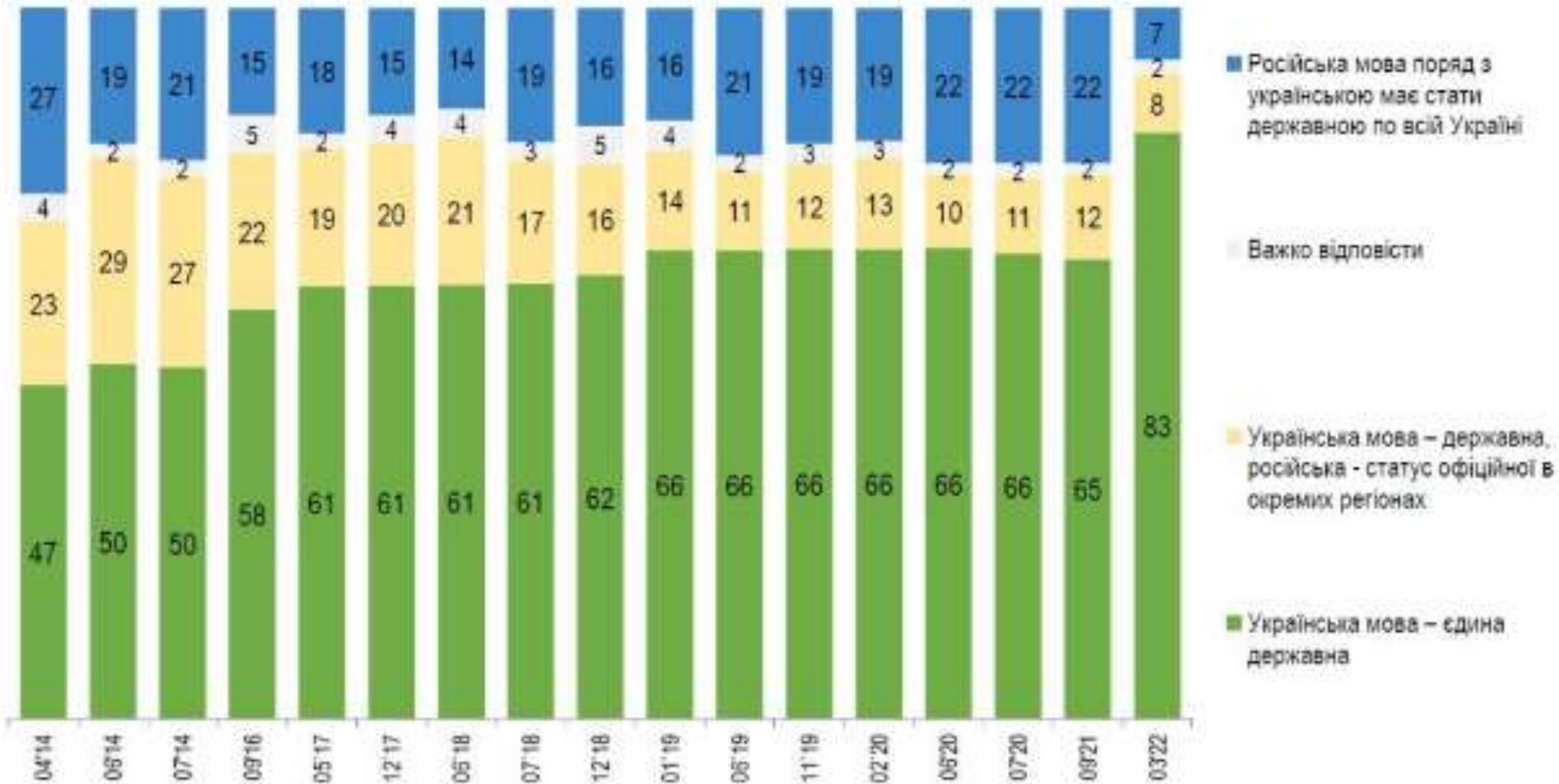
- Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Стаття 12 Конституції України

- Державна мова має бути літературною.
- Державна мова має бути мовою корінної національності.
- Державна мова має бути мовою більшості.
- Державна мова завжди є офіційною мовою.
- **Державною (або офіційною) є мова більшості корінного населення країни, тобто мова корінної національності.**
- Державною в Україні може бути лише літературна українська мова як мова корінного народу.
- Від лютого 2022 року російське керівництво та російські війська поставили остаточну і переконливу крапку в мовному питанні України:
- **83% українців за те, аби в Україні була єдина державна мова – українська.**

Соціологічна група «Рейтинг», 19.03.2022

Яким чином повинні співіснувати українська та російська мови в Україні?

З ІСТОРІЇ МОВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ХХ-ХХІ ст.

- 1918 року - Закон Центральної Ради «Про державну мову»
- 1989 р. - Закон «Про мови», яким утверджувався державний статус української мови в Україні
- 28 червня 1996 р. - Конституція України (у статтях 10, 12 йдеться про функціонування мов)
- 2003 рік - Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»
- **23 лютого 2014 року СКАСОВАНО Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI 2012 року**
- 25 квітня 2019 року - Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»
- 17 липня 2019 року - Розпорядження Кабінету Міністрів України №596-р. «Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава»

- 21 березня 2022 року Генеральна асамблея Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL) на позачерговому засіданні одноголосно ухвалила надати державі Україна статус асоційованого члена EFNIL.
- **Членство в EFNIL дозволить Україні формувати стратегію законодавчого захисту української мови як майбутньої мови ЄС.**

МОВНІ СВЯТА

- 8 вересня – Міжнародний день грамотності
- 26 вересня – Європейський день мов
- 3 лютого – Усесвітній день боротьби з ненормативною лексикою
- 21 лютого – Міжнародний день рідної мови

- **9 листопада – День української писемності та мови.**
- Відзначається щорічно з 1997 року згідно з Указом Президента України № 1241/97 «Про День української писемності та мови» від 6 листопада 1997 року .
- **24 травня – День слов'янської писемності і культури.**
- Відзначається щорічно згідно з Указом Президента України «Про День слов'янської писемності і культури» від 17 вересня 2004 р. № 1096/2004.

- **Дві мови на одній території не можуть бути функціонально тотожними .**
- Це суперечило б чинному в мові закону мовної економії (його ще називають законом економії мовних засобів, законом економії сил, теорією мінімального зусилля): нащо витратити зусилля на вивчення другої мови, коли можна легко обійтися без неї?
- **Двомовність, як правило, не є тривалою. Вона, по суті, є перехідним етапом (проміжною ланкою) до одномовності, де одна з мов усувається.**

*Михайло Кочерган, академік АН ВШ України,
професор кафедри загального та українського мовознавства мовознавства
Київського національного університету ім. Т.Шевченка*